

С. В. Кульчицький

Інтернаціонал комуністичний

ІНТЕРНАЦІОНАЛ КОМУНІСТИЧНИЙ – міжнародна комуністична організація. Ін. назви: III Інтернаціонал, Комінтерн. Перше міжнар. товариство робітн. організацій, профспілок, об'єднань (I Інтернаціонал) засн. 1864 у Лондоні (програмні документи і статут розробив К. Маркс) з метою координувати й узгоджувати пролетар. рух у різних країнах. З моменту створення марксиста намагалися нав'язати свої погляди представникам більш помірк. течій робітн. руху, що зрештою призвело 1876 до розпуску I Інтернаціоналу. Наступ. спробою об'єднати зусилля соціаліст. партій у боротьбі за права робітників стало створення 1889 у Парижі II Інтернаціоналу (його ідей. натхненник – Ф. Енгельс). Станом на 1914 партії, що входили до II Інтернаціоналу, нараховували 3,4 млн членів. Однак з поч. 1-ї світової війни частина впливових соціаліст. партій підтримала участь своїх країн у війні. Це спричинило кризу й розпад II Інтернаціоналу, прискорений намірами рос. більшовиків на чолі з В. Леніним організувати I. К. (вперше таку ідею він висунув й обґрунтував у тезах «Задачи революционной социал-демократии в европейской войне» та маніфесті «Война и российская социал-демократия», написаних у серпні–вересні 1914). В еміграції більшовики не змогли підпорядкувати собі ліве крило міжнар. соціал-демократії, хоча робили такі спроби на двох конф., що відбулися в Швейцарії – Ціммервальд. (1915) і Кінтал. (1916). Повернувшись у рев. Петроград (нині С.-Петербург) 3(16) квітня 1917, В. Ленін уже наступ. дня виступив з документом «О задачах пролетариата в данной революции», який вважав програмою дій для своєї партії. Документ складався з 10-ти тез (звідси його відома назва «Апрельские тезисы»). В останній йшлося про необхідність створення рев. Інтернаціоналу (на противагу соціал-шовіністам і центристам), а оскільки у поперед. тезі «Партийные задачи» пропонувалося назвати більшов. партію комуніст., назва для запланованої міжнар. організації склалася сама собою – I. К. Більшовики, переконавшись у непопулярності своїх гасел, особливо щодо ліквідації приват. власності на засоби виробництва, включаючи власність дрібних товаровиробників, а також заклику до перетворення війни імперіаліст. у війну громадян., тимчасово відмовилися від них, взяли на озброєння рад. лозунги і з їхньою допомогою завоювали політ. владу. Уже в день жовтн. перевороту 1917 В. Ленін закликав до побудови пролетар. соціаліст. держави, яка поведе пролетаріат до світ. революції. Здійснити світ. революцію більшовики мали намір за допомогою людських і матеріал. ресурсів тієї країни, якою уже заволоділи. Першим кроком у створенні I. К. стала

нарада представників лівих соціалістів у Петрограді в січні 1918, на якій утворено бюро для підготовки міжнар. комуніст. конференції. Одразу після цього більшов. емісари роз'їхалися по різних країнах з метою організації в них комуніст. партій. Справа просувалася успішно, оскільки лєнін. посланці мали при собі значні кошти. Через недостачу валют. резервів у рад. уряду, емісари замість валюти часто використовували конфісковані у буржуазії дорогоцінні метали і коштовне каміння. Значну частину документів архів. фонду І. К. становить фінанс. документація, що засвідчує величезні суми, які йшли на «рев. роботу» за кордоном навіть під час [голоду 1921–23](#).

У січні 1919 в Москві на нараді представників компартій Росії, Угорщини, Польщі, Австрії, Латвії, Фінляндії, а також Балкан. рев. с.-д. федерації (делегати від Болгарії та Румунії) і Соціаліст. робітн. партії США під керівництвом В. Леніна прийнято рішення скликати міжнар. конгрес представників рев. пролетар. партій. На установ. конгрес І. К. (Москва, 2–6 березня 1919) прибули 52 делегати від 35-ти партій та груп із 30-ти країн світу. За рік створити широку мережу сателіт. організацій не вдалося, однак організатори поспішали з утворенням І. К., тому серед представників зарубіж. партій було чимало емігрантів, які постійно знаходилися у рад. республіках. Напр., КП(б)У представляв *М. Скрипник*, а не перша особа в укр. компарт.-рад. ієрархії – голова РНК УСРР *Х. Раковський*. Останній також взяв участь у конгресі, але як представник Балкан. рев. с.-д. федерації, хоча давно відійшов від її справ внаслідок тривалого перебування в румун. тюрмі, а від листопада 1917 – у Рад. Росії. За кілька тижнів до 1-го конгресу І. К. у Берні відбулася конф. керів. діячів с.-д. партій багатьох країн, яка формально відновила діяльність II Інтернаціоналу. У зверненні до робітників світу І. К. засудив цю акцію і назвав відроджений II Інтернаціонал угодовським. Ситуація після 1-го конгресу І. К. виявилася досить сприятливою для розвитку комуніст. руху на тлі післявоєн. розрухи, особливо в тих країнах, які перенесли виснажливу 4-річну війну і зазнали в ній поразки. Найбільш знедолені звертали увагу на Рад. Росію, де були реалізовані гасла експропріації великих власників. З мін. організац. зусиллями більшов. емісарам 1919 вдалося ініціювати проголошення рад. респ. в Угорщині (21 березня), Баварії (13 квітня) і Словаччині (16 червня). За безпосеред. участі й на гроші функціонерів І. К. тривала розбудова мережі комуніст. партій у різних країнах світу, навіть тих, де для масового рев. руху через різні причини не існувало об'єктив. передумов. Так, 1919 комуніст. партії виникли в Данії, Королівстві сербів, хорватів та словенців (від 1929 – Югославія), Палестині, Мексиці, США, 1920 – у Великій Британії, Індонезії, Ірані, Іспанії.

2-й конгрес І. К. розпочався 19 липня 1920 у Петрограді (нині С.-Петербург) і завершив свою роботу 7 серпня 1920 в Москві (так само як 4-й конгрес, всі інші відбулися в Москві). У ньому взяли участь 217 делегатів від 67-ми організацій, зокрема компартій з 27-ми країн. Право дорадчого голосу мали соціаліст. партії Італії і Франції, незалежна с.-д. партія Німеччини, робітн. партія Норвегії та ін. організації центрист. характеру, що відкололися від Берн. інтернаціоналу, право вирішал. – РКП(б) та її філії в формально незалеж. рад. республіках.

Польс. компартія була представлена разом зі своїми філіями – КПЗУ і КП Зх. Білорусі. Конгрес схвалив статут І. К. і (з ініціативи В. Леніна) 21 умову прийому до нього, що перекривали шлях для центристів і зміцнювали керованість міжнар. організацією з боку Москви. Осн. серед них: визнання [диктатури пролетаріату](#) гол. принципом рев. боротьби та теорії марксизму, а демократ. централізм (див. [Демократичного централізму принцип](#)) – гол. організац. принципом партії, вигнання реформістів і центристів з лав партії, поєднання легал. і нелегал. методів боротьби, обов'язковість постанов конгресів і пленумів І. К. та його керів. органів. Центрист. партії, які брали участь в роботі 2-го конгресу І. К., не прийняли умов, що перетворювали їх на маріонеток в руках Москви. На конф. у Відні вони створили Міжнар. об'єдн. соціаліст. партій, назване 21/2-м Інтернаціоналом (2-а пол. – Берн. інтернаціонал). За статутом, який прийняв 2-й конгрес І. К., його органом був всесвіт. конгрес представників усіх партій (секцій), що повинен збиратися кожні два роки. Конгрес обирав виконком та інтернац. контрол. комісію. Виконком (керів. орган І. К. у період між конгресами) мав президію, яка здійснювала поточну роботу. Пленуми виконкому повинні відбуватися двічі на рік, засідання президії – один раз на два тижні. Центр. друк. орган – ж. «Коммунистический интернационал» – виходив 1919–43 рос., англ., франц., нім., іспан. і китай. мовами.

У 3-му конгресі І. К. (22 червня – 12 липня 1921) взяли участь 608 делегатів від 103-х організацій (зокрема 48-ми компартій) із 52-х країн. За рік міжнар. становище кардинально змінилося. Більшовикам не вдалося перемогти у рад.-польс. війні 1920, щоб через тер. Польщі втрутитися у рев. події в Німеччині. Вони змушені були демобілізувати п'ятимільйонну армію, відмовитися від курсу на негайну побудову комунізму і зайнятися відбудовою господарства на засадах НЕПу. Відповідно трансформувалися й завдання І. К. – В. Ленін почав закликати комуніст. партії світу до спіл. дій з ін. організаціями робітн. класу, зокрема і центристами. Якщо поперед. конгрес був спрямов. проти них, то цей – проти лівих комуністів. Першим досвідом застосування нової тактики стала конф. 3-х Інтернаціоналів (3-го, 2-го, 2½-го), що відбулася у квітні 1922 в Берліні. На ній досягнуто угоди про спіл. демонстрації під гаслами боротьби за 8-годин. робочий день і проти безробіття. Однак В. Ленін вважав, що делегація І. К. ([М. Бухарін](#), К. Радек, К. Цеткін) зробила центристам надто багато поступок і дезавував угоду. 1923 2½-й Інтернаціонал злився з Берн. у Соціаліст. робітн. інтернаціонал (Соцінтерн).

У 4-му конгресі І. К. (5 жовтня – 5 грудня 1922) взяли участь 408 делегатів від 66-ти організацій з 58-ми країн світу. Доповідь В. Леніна «Пять лет российской революции и перспективы мировой революции» виявилася однією з його останніх публіч. промов. Завершал. спалах рев. активності в Зх. Європі стався 1923. Емісарам І. К. вдалося організувати збройні виступи в Болгарії, Польщі та Німеччині. В Німеччину як військ. радники прибули на деякий час під чужими паспортами К. Радек, *Г. П'ятаков* і навіть *Л. Троцький*. Проте нім. робітники не бажали боротися на барикадах за чужі їм інтереси.

5-й конгрес І. К. (17 червня – 8 липня 1924) зібрав 475 делегатів з 49-ти країн, які представляли 46 компартій, 4 ін. робітн. партії і 10 міжнар. організацій. Він висунув гасло більшовизації комуніст. партій, оскільки у ході подій 1923 у Німеччині найпотужніша із зх.-європ. партій І. К. виявила безпорадність і не змогла стати інструментом захоплення влади. Під більшовизацією керівництво І. К. розуміло організац. зміцнення партій, перетворення кожної з них на слухняний важіль у своїх руках. Конгрес дав директиву компартіям Польщі, Чехо-Словаччини та Румунії проголосити гасло возз'єднання Пн. Буковини, Сх. Галичини й Закарпаття з УСРР.

На 6-му конгресі І. К. (17 липня – 1 вересня 1928) були присутні 515 делегатів від 65-ти організацій (зокрема 50-ти компартій) із 57-ми країн світу. Він прийняв програму І. К., що стала результатом майже 3-річної праці великої групи представників від різних партій, але не несла у собі будь-яких новацій. Конгрес пройшов під гаслами непримирен. боротьби з правим ухилом у комуніст. русі як гол. небезпекою. На практиці це означало боротьбу з впливом Соцінтерну на робітн. клас. Соціал-демократи заявили, що капіталізм стабілізується і розвивається на принципах політ. і госп. демократії. Р. Гільфердінг розвивав у ті роки теорію організов. капіталізму, яка передбачала співробітництво робітн. класу та його організацій з працедавцями. Теорія, переведена на мову політики, від 1928 стала офіц. курсом Соцінтерну, який до кризи 1929–33 був досить впливовим. Саме тому керівництво ВКП(б) почало розглядати соціал-демократію Заходу як гол. небезпеку в робітн. русі. Фашист. небезпеку, що стала очевидною після утвердження *Б. Муссоліні* в Італії й поширення націонал-соціалізму в Німеччині, воно спочатку не врахувало.

7-й і останній конгрес І. К. відбувся 25 липня – 20 серпня 1935, вже після приходу нім. націонал-соціалістів до влади. Одна з гол. причин успіху [А. Гітлера](#) – розкол у робітн. класі, спричинений відповід. тактикою І. К. Поширення фашист. і нацист. рухів у Європі змусило політбюро ЦК ВКП(б) докорінно переглянути цю тактику. До серед. 1930-х рр. вождям ВКП(б) вдалося створити розвинуту мережу партій, до яких вступали усі незадоволені своїм становищем. Комуніст. і фашист. структури в Європі почали користуватися великим політ. впливом серед нар. мас. Конкуруючи між собою у боротьбі за владу, право- та лівоекстреміст. партії критикували Соцінтерн і «бурж. демократію», обіцяючи знедоленим масам після приходу до влади все і відразу. Водночас у країнах Азії почав розгортатися могутній антиколоніал. рух. Вливаючись у готові форми комуніст. структур, він призводив до стрімкого збільшення їхньої чисельності. 1935 в І. К. входило 76 компартій і груп, в яких налічувалося 3141 тис. комуністів, зокрема 786 тис. – у капіталіст. країнах. 26 організацій діяли легально, всі ін. – підпільно. На 7-й конгрес прибуло 510 делегатів, які представляли 57 компартій і створені комуністами міжнар. організації – Червоний інтернаціонал профспілок, Міжнар. організацію допомоги борцям революції, Комуніст. інтернаціонал молоді тощо. У доповідях В. Піка, Г. Димитрова, П. Тольятті, *Д. Мануїльського* фашизм проголошено гол. небезпекою. У спілкуванні з партіями Соцінтерну партії та групи, що

входили в І. К., зобов'язали здійснювати тактику нар. фронту, тобто об'єднувати свої зусилля з усіма, хто виступав проти фашизму. Комуністи почали виконувати невластиву їм роль захисників «бурж. демократії», але тільки для того, щоб не опинитися в тюрмі, як, напр., почес. голова 7-го конгресу І. К. Е. Тельман. Тактика нар. фронту принесла швидкий успіх у Франції, Іспанії, Китаї. Однак керівництво Соцінтерну відмовлялося від контактів з контрольов. рад. тоталітар. режимом маріонетк. організацією, особливо враховуючи те, що у ході масового терору в СРСР загинуло багато комінтернівців. При цьому репресіям були піддані не тільки люди, але й велика партія: 1938 КП Польщі з її філіалами (КПЗУ і КП Зх. Білорусі) оголошена «гніздом шпигунів» і розпущена. Якщо у перші роки існування І. К. лідери більшовиків розглядали його як допоміж. важіль у поширенні комуніст. ладу на Європу і весь світ, то від 2-ї пол. 1920-х рр. – як інструмент здійснення зовн.-політ. цілей СРСР в умовах миру і війни. У резолюції 7-го конгресу І. К. комуніст. партії країн, з якими мав воювати СРСР, зобов'язувалися закликати трудящих «усіма засобами і за будь-яку ціну сприяти перемозі Червоної армії над арміями імперіалістів». Воєнно-політ. союз СРСР і Німеччини, що дав можливість А. Гітлеру напасти на Польщу і призвів до поч. 2-ї світової війни, поставив вождів І. К. у критичне становище. Тим не менш, вони дисципліновано відмовилися від пропагандист. нападок на блок країн [«Антикомінтернівського пакту»](#) та відновили звичні атаки на «бурж. демократію». Однак діяльність І. К. і його партій-секцій у країнах перебування, спрямов. на обслуговування органів держ. безпеки СРСР, не змінила ні векторів, ні масштабів. У червні 1941 кер. органів держ. безпеки доповідали А. Гітлеру, що в Німеччині й окупов. країнах партія І. К. разом з відповід. рад. органами провадять активну розвідув. і підривну діяльність, масштаби якої навіть істотно зросли після серпня 1939. Натомість обсяги діяльності центр. органів І. К. з поч. 2-ї світової війни різко скоротилися. У жовтні 1941 установи виконкому І. К. евакуюов. у м. Уфа (Башкортостан, РФ). До травня 1943 тут перебували [К. Готвальд](#), Г. Димитров, Д. Ібаррурі, В. Коларов, І. Копленіг, О. Куусінен, Д. Мануїльський, А. Марті, В. Пік, М. Торез, П. Тольятті та ін. Транслявалися радіопередачі на держави нім. блоку й окупов. країни на 18-ти мовах, апарат виконкому здійснював політ. роботу серед військовополонених, працювала школа підготовки емісарів І. К. Опинившись в [антигітлерівській коаліції](#) після нападу Німеччини на СРСР Й. Сталін мусив йти назустріч своїм новим союзникам для отримання від них необхід. допомоги. Стало очевидним, що така одіозна організація, як І. К., не зможе ефективно існувати у післявоєн. світі, тому в травні 1943 президія виконкому оголосила про розпуск І. К. Однак ліквідовано тільки структуру, а не функції, які він виконував – керівництво нелегал. роботою за кордоном з комуніст. агентурою перебрав на себе відділ міжнар. інформації ЦК ВКП(б). З метою приховати виконання функцій, невластивих апарату держ. партії, створ. спеціалізов. орган – Комінформбюро.

Документи і праці керів. діячів І. К. видавали багатьма мовами впродовж десятків років, проте література рад. років швидше дезінформує, ніж інформує про його діяльність. На відміну від фондів архіву ЦК КПРС, до яких деякі дослідники були допущені уже після 20-го

з'їзду, архів І. К. до 1991 залишався повністю закритим. Лише нині значна його частина з документами більше ніж на 90-та мовах стала відкритою для дослідників з усього світу. 4 березня 2004 в штаб-квартирі Ради Європи у м. Страсбург (Франція) відбулася презентація найбільшого в світі за масштабами міжнар. архів. проекту – «Електронного архіву Комінтерну», база даних якого безперервно поповнюється. На момент презентації в ній налічувалося 220 тис. записів, а загалом вона містить понад мільйон оцифр. документів. Їх публікують також у друк. вид. за серіями: заг., темат., регіон., країнознавчі та ін. Серед найбільш вагомих – «Политбюро ЦК РКП(б) – ВКП(б) и Коминтерн. 1919–1943» (Москва, 2004).

Бібліографічний опис:

Інтернаціонал комуністичний / С. В. Кульчицький // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-12410>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).